

VZNIK, KONEC KOMINTERNY A OTÁZKA KONTINUITY JEJÍ ČINNOSTI. VYBRANÉ OTÁZKY¹

EMIL VORÁČEK

Před rokem 1914 ani jediný socialistický politik v Evropě nebyl členem vlády, s podporou jeho politické strany. Slovy britského historika Donalda Sassoon „Evropská levice stála neposkvřená ve své radikální opozici vůči vládám buržoazního světa, byť v některých případech, jako v Británii, docházelo k dohodám ve volební a parlamentní taktice.“² Tuto situaci změnila od základů Velká válka, změnila se politická mapa světa, rozpadla se čtyři impéria. Postup socialistických stran, podpora vlád, které vedly válku, znamenal, že se sice politicky legitimizovaly, ovšem za cenu destrukce II. Socialistické internacionály. První salvy nové zničující války na konci července 1914 znamenaly vlastně konec Internacionály v původním pojetí. Socialistické strany, s výjimkami jednotlivců ve svých řadách, podporovaly vlastní vlády a znovu se ocitly ve zneprátených táborech.

Rok před závěrem Velké války, se na východě Evropy, na troskách Ruského impéria a neúspěšného pokusu o budování demokratického Ruska, které vzešlo z únorové revoluce, vynořila politická síla, která v říjnu 1917 dobyla moc ve jménu radikální doktríny, odvolávající se na marxismus. Vznik sovětského Ruska vyvolal zejména v Evropě obrovské naděje jednotlivých socialistických hnutí, jejichž radikální části se politicky posunovaly směrem k extrémnímu programu ruských bolševiků. Názorové rozdíly mezi jednotlivými socialistickými hnutími byly těžko překročitelné; vůči ostatním evropským hnutím se silně vymezovalo vlivné anarcho-syndikalistické hnutí, které mělo v Rusku početné příznivce. Na druhé straně socialismus jako takový trvale budil hrůzu v očích evropské pravice, zejména v Německu.

Vůdce ruských bolševiků Vladimír Iljič Uljanov (Lenin) se v letech války často vracel k myšlence vytvořit nástupce II. Internacionály, která by však byla

1 Studie vznikla s podporou programu dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace RVO 67985963 (Historický ústav AV ČR, v. v. i.).

2 Sassoon, Donald: One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century. London – New York 2010, s. 27.

budován na zcela jiných postulátech. Tuto myšlenku neopustil ani po podepsání potupného brestského míru pro bolševickou vládu v březnu 1918. Mezinárodní izolace sovětského Ruska, praktická nemožnost komunikace se západními socialistickými hnutími, krutá občanská válka rudých proti bílým, která řadu měsíců vyznívala špatně pro bolševiky, zabránily svolání ustavujícího kongresu nové instituce. Nicméně když ještě hřměla děla na frontách války, rozhodlo 28. září 1918 politbyro Ruské komunistické strany (bolševiků) [RKS(b)] na zasedání pod vedením Jakova Michajloviče Sverdlova, o svolání mezinárodního sjezdu komunistů a současně oslovení „všech velkých socialistických stran, které stojí na půdě naší platformy“,³ s cílem připravit mezinárodní kongres komunistů. Lenin tehdy nebyl přítomen, léčil se v Gorkách ze zranění po neúspěšném atentátu, který byl na něj spáchán 30. srpna 1918 v Moskvě. Na brzké uspořádání uvedeného kongresu ovšem velice naléhal. Pod vedením Sverdlova byla ustavena malá organizační skupina, která se věnovala praktické organizační přípravě kongresu.⁴ Po skončení rekonvalescence a návratu do praktické politiky prosazoval Lenin myšlenku, aby rozhodujícím kritériem pro výběr delegátů byl solidární postoj k ruské bolševické revoluci. Lenin formuloval dále řadu podmínek, které delegáti museli splnit, což velice omezovalo výběr. Na druhé straně si uvědomoval, že bude muset přistupovat na určitou míru kompromisů,⁵ mezi vlastními názory a teoretickými koncepcemi a pohledy zejména západoevropských vůdců socialistických stran. Organizačně přípravu ustavení mezinárodní organizace komunistických stran zastřešoval lidový komisariát zahraničí. V dopisu lidovému komisaři zahraničí Georgii Vasiljeviči Čičerinovi Lenin požadoval, aby pozvané skupiny byly „pro socialistickou revoluci nyní a pro diktaturu proletariátu; 3. zásadně pro „sovětskou moc“ a proti omezování naší práce buržoazním parlamentarismem [...]“.⁶ Problémy komunikace se západoevropskými stranami a cestování po Evropě byly těžko překonatelné, takže nakonec se ze zahraničí podařilo dorazit pouze Hugo Eberleinovi z Berlína

3 Hedeler, Wladislaw – Vatlin, Alexander (Hg.): Die Weltpartei aus Moskau. Der Gründungskongress der Kommunistische Internationale 1919. Protokoll und neue Dokumente. Berlin 2008, s. XX.

4 Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoi istorii (RGASPI), f. 17, op. 84, d. 1, fol. 1.

5 Hájek, Miloš – Mejdrová, Hana: Vznik Třetí internacionály, Praha 2000, s. 97. V řadě prací, které byly věnovány vzniku Třetí internacionály, si dosud tato publikace podržela význam. Původní text byl dokončen v roce 1976 ve velice skromných podmínkách a bez možnosti přístupu k nepřístupným archivním fondům. Její autoři, vyhození z vědeckých ústavů, byli schopni sepsat pozoruhodnou práci, která byla zcela na úrovni tehdejšího výzkumu. Mezitím po roce 1991 zpřístupněné archivní fondy, včetně fondu 495 (Kominterny) v moskevském Ruském státním archivu sociálněpolitických dějin (RGASPI) potvrzují jejich pečlivou rekonstrukci vzniku Kominterny a jeho souvislostí. Úvod knihy obsahuje stručný přehled stavu výzkumu. Nejnověji in: Vatlin, Alexander: Die Komintern, Gründung, Programmatik, Akteure. Berlin 2009. Hedeler, W. – Vatlin, A. (Hg.): Die Weltpartei aus Moskau, s. XI.

6 Lenin, Vladimír Iljič: Sebrané spisy, díl 42. Praha 1989, s. 104.

(Komunistická strana Německa) a Karlu Steinhardtovi z Vídně (Komunistická strana Rakouska). Všichni ostatní delegáti byli vybráni z osob, které pobývaly v sovětském Rusku, včetně Čecha Jaroslava Handlíře (1888–1942), který byl delegován skupinou československých komunistů v Rusku. Reprezentativnost v zastoupení těch, kterých se týkala ustavující konference, rozhodně nebyla symbolem vzniku nového hnutí.

Konference byla zahájena 2. března 1919 v Moskvě, o dva dny později, 4. března se prohlásila ustavujícím kongresem Komunistické internacionály. Podle protokolu se jí zúčastnilo 52 delegátů. Když byla v Mitrofanovském sále Kremlu vyhlášena Komunistická, III. internacionála, deklarovala začátek nové historické éry. Její tvůrci, naplnění zakladatelskou euforií se cítili jako začátek budoucí světové vlády. „Patos prvních výzev Kominterny, asketický životní způsob a mučednická smrt řady bojovníků první hodiny vyvolávaly asociace s počátečními roky křesťanství.“⁷ Tato srovnání sice nebyla účastníkům ustavujícího kongresu ani členům nového hnutí nikterak cizí. Přicházeli však s podstatně širěji pojatým teoretickým arsenálem marxismu, který ruští bolševici v čele s Leninem mezitím adaptovali pro geopolitický prostor Ruska, aby šli ještě dále: pro ně byla Kominternu již „generálním štábem světové proletářské revoluce“. Sám, chladnokrevně uvažující Lenin, na zasedání Všeruského Ústředního výkonného výboru (VÚVV, rusky: „Vsesojuznyj centralnyj ispolnitelnyj komitet“) 22. října 1918 neváhal veřejně vyhlásit, že se „bolševismus stal světovou teorií a taktikou mezinárodního proletariátu“.⁸

Ruská bolševická revoluce v říjnu 1917 rezonovala kromě Německa a Francie zejména ve španělské společnosti, mimořádně mezi anarchosyndikalisty, kteří v průběhu Velké války ovládli tamní odborové hnutí. Přihlásili se k ní, silně s ní sympatizovali, mj. v naději, že navazuje i na myšlenky ruského anarchisty Michaila Bakunina z pol. 19. století. Podporu vyjadřovali španělští anarchosyndikalisté i nově ustavené Komunistické Internacionále (dále Kominterně). Podpora však nebyla zdaleka jednoznačná. Když v březnu 1919 ruští bolševici, komunistické strany z řady evropských zemí ohlásili ustavení Komunistické internacionály, považovali četní vlivní západoevropští anarchisté toto nové mezinárodní sdružení za těžiště nejen pro radikální levé křídlo dřívější sociální demokracie, ale i pro libertariány, umožňující na základě revolučních principů historické smíření mezi Karlem Marxem a Michailem Bakuninem. Připojení ke Kominterně vyhlásil francouzský „Výbor sociální ochrany“ Rogera Perika, který se na jaře 1919 přejme-

7 Hedeler, W. – Vatlin, A. (Hg.): Die Weltpartei aus Moskau, s. XI.

8 Lenin, V. I.: Vybrané spisy v pěti svazcích, Praha 1974. Projev na společném zasedání VÚVV, moskevského sovětu, moskevských závodních výborů a odborových svazů, 22. 10. 1918, s. 181–196, zde, s. 183.

noval na Komunistickou stranu, a později Komunistickou federaci rad, obdobně italská socialistická strana.

Dokonce španělská Národní konfederace práce (National Confederacion del Trabajadores, NCT), se na svém kongresu v prosinci 1919 „dočasně“ přihlásila k tomu, že očekává svolání kongresu „skutečné internacionály pracujících“ ve Španělsku.⁹ Někteří anarchisté nicméně vystoupili s ostrou kritikou bolševismu a jeho diktatury. Mezi nimi byl i Ital Luigi Fabbri a Němec Rudolf Rokker. Obdobně i švédští revoluční syndikalisté vyjadřovali pochyby o tom, že by bolševici přetrhali vazby s centralizujícím sociál-demokratizmem. Jednalo se tedy o výraznou kritiku zleva. V řadách německého odborového sdružení Svobodné unie německých dělníků (Freie Arbeiter Union Deutschlands, FAUD) převládalo ještě na jaře 1919 mínění, že uznání nestranické „diktatury proletariátu“ organizované v Sovětech je prospěšné jako protiváha parlamentní činnosti, byť se současně tvrdilo, že socializaci mohou provést pouze revoluční odbory. Ve hnutí FAUD byla v té době řada členů nedávno založené Komunistické strany Německa.¹⁰

Velké mezinárodní, resp. nadnárodní organizace, které byly různě profilovány a představují svého druhu specifický fenomén realizovaný v celé škále teprve ve 20. století, prožívají po „Velké válce“ takřkajíc svůj boom. Výrazně doplnily zatím především religiózně profilovanou síť těchto institucí (zejména instituce jednotlivých křesťanských církví, z nichž nejrozsáhlejší zastoupení ve světě měla římskokatolická církev). Vzestup nadnárodních korporací nepřicházel počátkem 20. století náhodně. Navzájem a synergicky zde působila celá řada objektivních faktorů, mj. i rozvoj komunikačních možností, dosažený stupeň rozvoje průmyslových společností, rozvoj politického uvědomění elit i „neelit“. V meziválečném období, tj. v průběhu 20. – 30. let, byla ustavena a působila řada nových nadnárodních institucí. Svět mezinárodní politiky a její snahy o zajištění míru byly důvodem k ustavení Společnosti národů se sídlem v Ženevě. Z velkých nadnárodních organizací procitla po skončení válečné vřavy již odepisovaná II. socialistická internacionála. Ústřední organizace mezinárodního socialistického hnutí se rozpadla v polovině světové války. Z ní se vytvořily tři směry: ultralevý internacionalistický, jehož hlavní silou byla ruská sociální demokracie (bolševici), která dozrála do zde diskutované III. internacionály. Středový centristický proud, jehož protagonistou byl Karl Kautsky, dospěl v roce 1919 k přechodné Dvouapůlté internacionále. Pravý národně (patrioticky) socialistický, tvořený starými protagonisty

9 Schneider, M. D.: *Revolutionärer Syndikalismus und Bolschewismus*. Erlangen 1974, s. 116–134.

10 Damje, Vladimir: *Zabytyj Internacional. Meždunarodnoje anarcho sindikalističeskoje dviženije meždu dvumja mirovými vojnyami*. T. 1, Ot revoljucionnogo sindikalizma k anarcho-sindikalizmu, d. 1. Moskva 2006, s. 242.

Druhé internacionály, se v únoru 1919 ve Švýcarsku ustavil jako kontinuální nebo také přechodná bernská internacionála.

Nicméně nutno podotknout, že ani obrozená II. Socialistická internacionála nebylo přísně organizované sdružení se striktním programem a aparátem. Naopak, jednalo se o sdružení samostatně působících levicově se definujících politických stran, jejichž spolupráce se realizovala především v organizování kongresů. Rovněž vznikla a v průběhu 20.–30. let rozvíjela svoji činnost zejména v Evropě i dnes téměř zapomenutá anarcho-syndikalistická internacionála.¹¹ Poněkud později byla ustavena IV. Trockistická internacionála. Jako rozhodný antipod Kominterny se snažila vystupovat a působit antikomunisticky orientovaná Internacionála proti bolševismu, kterou vedl ženevský advokát Theodor Aubert, atd. Neopominutelný vliv a své sítě měla různě politicky orientovaná hnutí politické emigrace, zejména ruské, z nichž zejména euroasijské hnutí mělo ohlas i mimo ruskou komunitu v západní Evropě.

Žádná z těchto institucí však nebyla tak komplexně pojatá, finančně slušně zajištěná, s propracovanou infrastrukturou a neměla početný aparát včetně rozsáhlé sítě prakticky po celém světě, aby se mohla srovnávat se striktně organizačně a nesmírně intenzivně budovanou Komunistickou internacionálou, včetně jejích početných sekcí.¹² Finanční prostředky a materiální vybavení přicházely prostřednictvím rozpočtu bolševické strany. Kolem Kominterny byla postupně vytvořena celá řada dalších (podstatně méně významných) institucí, které byly zaměřeny na jednotlivé socio-profesní skupiny, jako Krestintern, Profintern, Komunistická internacionála mládeže, Sportintern, byla využita i popularita ženského hnutí, vznikla Mezinárodní organizace pro pomoc bojovníkům revoluce (MOPR) a další instituty. V jejích sítích se pochopitelně prolínaly zejména zájmy SSSR, jehož obrana byla svatým úkolem každého komunisty kdekoliv na světě. Tyto zájmy byly od konce druhé poloviny 20. let, tj. od nástupu dominance Stalinova mocenského proudu ve VKS(b) stále komplexněji podřízeny zahraničněpolitickým zájmům Sovětského svazu, aby ve 30. letech již plně dominovaly. Ne nepodstatné bylo zjevně i propojení orgánů Kominterny se sovětskými bezpečnostními službami. Původním cílem Kominterny, deklarovaným při jejím vzniku byla světová proletářská revoluce, ve jménu budování spravedlivé společnosti, která měla postupně zahrnout všechny země na světě.

11 Damje, V.: Zabytyj Internacional. Moskva 2006; Meždunarodnyj anarcho-sindikalizm v usloviach „Velikogo krizisa“ i nastupenije fašizma: 1935–1939 gg., t. 2. Moskva 2007.

12 Pokud bychom se chtěli zamyslet podrobněji nad úlohou a efektivností působení těchto institucí, nemůžeme nezahrnout i instituce profilované nábožensky, tj. církevní nadnárodní instituce, a z nich zejména římskokatolickou církev s jejími bohatými zkušenostmi komunikačními, organizačními atd., byť její stávající stát byl již jen stínem dříve mocného papežského státu. Srv. nepřehlednou literaturu k dvoutisíciletým dějinám této křesťanské organizace s velice hierarchizovanou strukturou.

O ustavení III. revoluční internacionály velice usilovali bolševici v čele s Leninem. Kromě velkých deklarovaných, abstraktně formulovaných cílů, byla hlavním důvodem praktická potřeba intenzivních styků s vnějším světem, od něhož bylo nyní sovětské Rusko odděleno občanskou válkou, intervencí, blokádou.¹³ V prvních měsících po revoluci a existence Kominterny tyto styky zprostředkovalo „speciální“ oddělení budovaného Lidového komisariátu zahraničních věcí RSFSR (Narodnyj komissariat inostrannyh del, NKID). Odtud byli vypravováni kurýři, materiály, materiální i finanční pomoc dělnickým stranám postupně prakticky do celého světa. V širším horizontu budování takto rozsáhlé instituce vycházelo z očekávání vedení ruské bolševické strany, zejména Lenina, že ve světě dozrálo prostředí pro světovou revoluci.¹⁴ Nakolik bylo toto očekávání realistické, je otázka pochopitelně jiná, ale pro bolševiky byla bezpochyby nesmírně důležitá otázka podpory jejich nového státu, který i po vítězství v krvavé domácí občanské válce byl ve válečném stavu, v jakési „tiché válce“ s částí ostatního světa.¹⁵ Pro Lenina bylo podstatným kritériem získat pro ustavující kongres nové internacionály delegáty, kteří by jednoznačně solidárně podporovali ruskou revoluci. Přípravy trvaly dlouho, občanská válka podstatně zkomplikovala komunikační možnosti a kontakt s vnějším světem. Teprve 28. září 1918 se rozhodlo vedení RKS(b) k přípravě mezinárodního komunistického kongresu s cílem navázat kontakty „[...] se všemi velkými zahraničními socialistickými stranami nacházejícími se na půdě naší platformy“.¹⁶ Možnosti rozšiřovat informace o ruské revoluci a získávat mezinárodní podporu nahrávala i přítomnost více než jednoho milionu bývalých válečných zajatců, kteří se nacházeli v Rusku a nyní se postupně chystali k návratu domů, k repatriaci. Pochopitelně ne všichni sdíleli revoluční nadšení. Práce mezi zajatci byla sovětským vedením řízena koordinovaně prostřednictvím Všeruského byra válečných zajatců.¹⁷

Kontakty s levicovými stranami ve světě nebylo možno realizovat bezprostředně prostřednictvím budované diplomacie. Proto také byl na konferenci zahraničních sociálních demokratů – internacionalistů 14. dubna 1918 přijat návrh na ustavení komunistických skupin při ÚV RKS(b). Ten byl posléze schválen

13 Zasvěceně k místu III. komunistické internacionály ve vývoji mezinárodního dělnického hnutí: Hájek, M. – Mejdrová, H.: Vznik Třetí internacionály, s. 92–135. Nejnověji, s dosud nejlepším využitím archivních materiálů Kominterny ve RGASPI: Vatlin, A.: Die Komintern. Gründung, Programmatik, Akteure. Berlin 2009. Z dnes již klasické, literatury je stále nejpřínosnější práce: Broué, Pierre: Histoire de l'Internationale communiste 1919–1943. Paris 1997.

14 Vatlin, A.: Die Komintern, s. 11–24.

15 Podrobněji: Carley, M. J., Silent Conflict. A Hidden History of Early Soviet – Western Relations, Latham, New York, 2014.

16 Hedeler, W. – Vatlin, A. (Hrsg.), Die Weltpartei aus Moskau, s. XX.

17 Uljanov, V. I., Oktjabskaja revoljucija i vojennoplennyje. In: Proletarskaja revoljucija 7, 1929, s. 97.

politbyrem. Nová organizace byla nazvána Ústřední federace skupin cizinců při RKS(b) (Centralnaja federacija inostrannyh grupp, RKP(b)).¹⁸ Dále se kontakty zabývalo Ústřední byro komunistických organizací národů Východu (Centralnoje bjuro kommunističeskich organizacij narodov Vostoka).

Z 52 delegátů tohoto neúplného kongresu se později 21 stalo obětmi velkého teroru ve 30. letech v SSSR, z nichž bylo 16 zastřeleno. Handlíř tomuto osudu unikl, v následujících letech působil jako jeden z instruktorů Kominterny v Československu, v roce 1929 byl vyloučen z KSČ a vstoupil do Československé sociálně demokratické strany dělnické, později za okupace byl zatčen a zavražděn v nacistickém koncentračním táboře Osvětim v roce 1942.¹⁹ Že ustavující kongres Kominterny nebyl dostatečně reprezentativní, organizátorům nevadilo. Řečeno slovy renomovaného badatele Kominterny Joachima Braunthala: „Pro Lenina to byl triumf, v jeho představách nemenšího historického významu nežli získání moci bolševiky v Rusku. [...] Oba měly kořeny v základní myšlence jeho teorie revoluce jako dílu revoluční elity.“²⁰ Celý kongres, jeho svolání a přípravy byly vedeny lidovým komisariátem zahraničí, který vedl Čičerin. Tato skutečnost pochopitelně nezůstala v zahraničí neznámou. V okamžiku, kdy se sovětská zahraniční politika pokoušela o navázání kontaktů se zahraničím, musela tuto přímou angažovanost omezit. Přesto dvojakost sovětské zahraniční politiky byla pro ni typická.

O málo více než dvě desítky let později se Kominterny, s pomocí finančních prostředků sovětského státu a nadšení stovek tisíc bezejmenných členů komunistických stran, transformovala v masivní téměř celoplanetární instituci, která získala velký vliv v radikální části mezinárodního dělnického hnutí. Současně se stala především nástrojem zahraniční politiky Sovětského svazu. V průběhu své činnosti několikrát změnila svůj kurs. Přímá souvislost postupu KI s kursem politiky VKS(b) a její závislost, se výrazně projevovala v několika etapách. Výrazně v době vlny masového teroru v letech 1937–1939, který postihl i řadu představitelů komunistických stran a znamenal rozpuštění komunistické strany Polska a fyzickou likvidaci jejích vedoucích činitelů. Následující obrat politiky Kominterny byl především zahraničněpolitický. Souvisel s rostoucího ohrožení zemí ve střední Evropě kursem nacistického militarizujícího se Německa. Po podpisu sovětsko-německého paktu (Molotov – Ribbentrop) 23. srpna 1939, následném zahájení druhé světové války 1. září, došlo k zásadnímu obratu zahraničněpolitické linie

18 Kopylev, V. R. – Vatlin, A.; c. d., s. 27.

19 Jaroslav Handlíř (1888–1942). In: Biographisches Handbuch zur Geschichte der Kommunistischen Internationale. Ein deutsch-russisches Projekt. Hrsg. von Michael Buckmiller und Klaus Meschkat. Berlin 2007. Inkl. Datenbank (CD).

20 Braunthal, Julius: Geschichte der Internationale. Hannover 1963, Bd. 2, s. 180. Podle Braunthala se jednalo o vítězství bolševické revoluce a ustavující kongres Kominterny.

Sovětského svazu, tudíž i Kominterny. Válku odsoudila jako imperialistickou z obou stran.

Změna kursu Kominterny je o to markantnější, když jej srovnáme s linií a významem protifašistických bojů ve druhé polovině 30. let, které vycházely z politiky lidové fronty a VII. kongresu Kominterny v roce 1935. Nemenší nežli změna kursu Kominterny před VII. kongresem od linie boje proti sociálfašismu k politice lidové fronty. Nyní nastalo období, kdy kulminovala podřízenost diktátům Staliny zahraniční politiky. Přetrvalo až do jejího účelového rozpuštění v květnu 1943.

Jak je již dnes z přístupných archivních dokumentů, publikovaných edic a také z odborné literatury známo, neznamenal to, že by jednotlivé sekce KI, komunistické strany, přijímaly direktivy KI zcela jednoduše, automaticky. Příčiny jejich chování spočívaly jak v konkrétní situaci jednotlivých stran, tak i v jejich vzdálenosti od moskevské centrály. „Vedle tuhé stalinské disciplíny a naprosté oddanosti Sovětskému svazu existovaly i omezené nezávislé postoje zohledňující různou situaci v jednotlivých zemích“.²¹ Společně s jinými autory můžeme říci, že „žádná jiná událost v dějinách mezinárodního komunistického hnutí nevyvolala tak zuřivou polemiku jako podepsání paktu o neútočení mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem“.²²

Pokud budeme sledovat proměny uvnitř mechanismu vedoucích orgánů Kominterny, zjistíme, že se nejednalo o okamžitou, bleskovou změnu. Až obrat daný Stalinovým stanoviskem 7. září 1939 byl velice razantní a zásadní. Nejdříve se pokusíme se vysledovat proměnu stanovisek KI. Exekutiva Kominterny (EKI) vydala 15. července 1939 direktivu komunistickým stranám k výkladu výročí 25 let od zahájení první světové války. V direktivě se praví: „je nezbytné využít první srpen, pětadvacetiletí první imperialistické války na kampaň protifašistickým agresorům, odhalení dvojaké politiky anglické a francouzské vlády, které komplikují jednání s SSSR s cílem přípravy nových kapitulací, druhého Mnichova. Je nezbytné rozvíjet nemilosrdnou kritiku kapitulantů II. a Amsterodamské internacionály, které pomáhaly zardousit Španělskou republiku, rozdělit a okupovat Česko-Slovensko[...]“²³ Ještě v předvečer podepsání paktu, 22. srpna 1939, sekretariát EKI projednával otázku antisovětské kampaně k sovětsko-německým jednáním. V usnesení bylo poněkud šalamounsky řečeno, že: „Eventuální uzavření smlouvy

21 Mc Dermott, Kevin – Agnew, Jeremy: Kominterny. Dějiny mezinárodního komunismu za Leniny a Stalinovy éry. Praha 1996, 2011, s. 198.

22 Tamtéž, s. 199. Zde citován: Claudin, Fernando: The Communist Movement. From Comintern to Cominform. Harmondsworth 1975, s. 294.

23 Direktiva Kominterny v svязi s 25-letnej godovščinoj pervoj mirovoj vojny ot 15 ijulja 1939 g., Komintern i vtoraja mirovaja vojna. Moskva 1994, d. 1., dok. č. 2, s. 67. Amsterodamskou internacionálou míněna II. Socialistická internacionála.

o neútočení mezi SSSR a Německem nevyklučuje možnost a nezbytnost smlouvy mezi Anglií, Francií a SSSR o společné obraně proti agresorům.²⁴

Klíčová osobnost, tvůrce sovětské politiky Stalin, sice již v květnu 1939 opustil koncept politiky kolektivní bezpečnosti, jejímž zosobněním byl Maxim Maximovič Litvinov, neznamenalo to však, že její některé rysy si podržely platnost v širší linii sovětské zahraniční politiky. Přesto některé nové akty v mezinárodní politice vedly k další sovětské obezřelosti. „Sovětské obavy nadále prohloubila skutečnost, že jak Lotyšsko i Estonsko uzavřely 7. června 1939 pakt o neútočení s Německem.“²⁵ Že Stalinovy kroky byly pochopitelné, pokud ne přímo ospravedlnitelné z hlediska sovětských národních zájmů, byl názor řady tehdejších předních britských politiků, mj. Clementa Attlee a Anthony Edena.²⁶ Vedení Kominterny, její generální tajemník Georgi Dimitrov měli své zkušenosti z podpory boje republikánů za demokracii ve Španělsku, na druhé straně i zkušenost chybných rozhodnutí v období československé krize v září 1938, způsobených nekvalifikovaným zhodnocením situace i dalších sporných kroků. Nelze opomenout silné mírové hnutí v Evropě, jež právě Kominternu intenzivně podporovala. Mírové kongresy, které v Evropě proběhly, z nichž bruselský v roce 1937 měl velký ohlas ve světovém levicovém, resp. komunistickém hnutí.

Na straně druhé si Dimitrov a jeho okolí velice dobře pamatovali bezskrupulózní kroky Stalina, které odstartovaly rozsáhlé nebývalé kruté represe let 1937–1938 v Sovětském svazu, včetně likvidace představitelů zahraničních komunistických stran, i likvidace jedné strany, Komunistické strany Polska.

Začátek druhé světové války, obdobně jako propuknutí první, otřáslo evropskou levicí. Přes vývoj, který směřoval k tomuto dlouhodobému konfliktu, levice přes protiválečné konference a deklarace na různých úrovních nebyla se schopna sjednotit ke společné akci. Naopak vedení Kominterny se od západní nekomunistické levice ostře distancovalo, tentokrát byl příčinou pakt o neútočení uzavřený mezi Německem a Sovětským svazem. Přesto zde můžeme vysledovat prvky kon-

24 Protokol (B) No 477 zasedanija sekretariata IKKI ot 22 avgusta 1939 g. In: Komintern i vtoraja mirovaja vojna. Moskva 1994, d. 1., dok. č. 3, s. 69.

25 Sassoon, D.: *One Hundred Years of Socialism*, s. 790.

26 See: Harris, Kenneth: Attlee. London 1984, s. 161, 167. Též: The Eden Memoirs. The Reckoning. London 1965, s. 55–56. D. Sassoon zdůrazňuje, že dokonce takový spolehlivý antistalinistický badatel jako Fernando Claudin kritizoval způsob, jakým byl Molotov – Ribbentrop pakt využit, nikoliv však uzavření paktu samotné. In: Sassoon, D.: *One Hundred Years of Socialism*, s. 790, pozn. 4.1. Méně zaujatí autoři považují pakt za nepřekvapující ve smyslu realpolitiky. Blíže Roberts, Geoffrey: *The Unholy Alliance. Stalin's Pact with Hitler*. London 1989. Roberts se k tématu později vrátil a svoji tezi potvrdil, již s využitím zpřístupněných archivních dokumentů ze sovětských archivů: Roberts, Geoffrey: *The Soviet Decision for a Pact with Nazi Germany*, *Soviet Studies*, vol. 44, no. 1, 1992, s. 77–78.

tinuity s dřívější zahraničně politickou linií Kominterny, v příštích dnech, týdnech, měsících ji téměř zcela vytlačila diskontinuita, daná opakovaným požadavkem jednoznačné ochrany zájmu socialistického státu. Vedení Kominterny, EKI, oddaně sledovalo kroky Stalinovy zahraniční politiky. Výše uvedená direktiva EKI z 22. srpna 1939, však ještě představovala především kontinuitu s předchozím obdobím, zejména terminologicky. EKI připomínalo v direktivě komunistickým stranám „nezbytnost pokračovat ještě s větší energií proti agresorům, zejména proti německému fašismu.“²⁷

Georgi Dimitrov, generální tajemník Kominterny, poslal 27. srpna 1939 Iosifu Stalinovi, Vjačeslavu Molotovovi a Andreji Ždanovovi souhrn politických stanovisek některých komunistických stran k právě uzavřenému paktu.²⁸ Jednalo se o komunistickou stranu Francie, Velké Británie, USA, Itálie, Švédsko, Dánsko, Belgie, Švýcarsko a Holandsko.²⁹ Materiál byl vypracován velice narychlo, zahrnoval jen výběr stran, jejichž stanoviska se podařilo získat, jednalo se vlastně o expresní stanoviska, neposkytující hlubší pohled. Strany byly jednak překvapeny podpisem paktu. Současně však byly překvapeny tím, že ze dvou pilířů jejich politické práce: obrana prvního socialistického státu a rozhodného boje proti fašismu, najednou druhý pilíř jakoby neexistoval. Zbyla jen obrana sovětského státu.

Pro Kominternu to znamenalo těžký zásah do její vlastní práce. Ve dnech, kde svět byl pod vlivem neočekávaného kroku sovětské vlády, projednávalo vedení EKI řadu dalších důležitých problémů, které absorbovaly velkou část jeho pracovní kapacity. Náležela sem zejména starost o problematiku Interbrigád, jejichž příslušníci se po skončení bojů ve Španělsku a porážce republikánského Španělska vraceli domů do evropských zemí, resp. celého světa.³⁰

O několik dnů později, v den útoku Německa na Polsko, 1. září 1939, se znovu sešel sekretariát EKI, aby vyhodnotil pozice Kominterny v souvislosti mezinárodní situací. Bylo konstatováno, že: „komunistické strany v zásadě zaujaly správnou pozici k sovětsko-německému paktu.“³¹ Výkonný výbor Kominterny (EKI) začal 2. září 1939 připravovat direktivu, jejímž cílem bylo zhodnotit novou situaci ve světě a úkoly komunistů.³² Jako obvykle byla utvořena komise v čele

27 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1291, fol. 141. Protokol (B) No 477 zasedanija sekretariata IKKI ot 22 avgusta 1939 g. Publikováno in: KI i WWII, Moskva 1994, dok. č. 3, s. 69–71.

28 Komintern i tvoraja mirovaja vojna. Moskva 1994, s. 7. Blíže dokument č. 4 a 5.

29 Pozicija kommunističeskich partij v svjazi s zaključenijem sovětsko-germanskogo pakta o nena-padenii. KI i WWII. c. d., dok. č. 5, s. 73–85.

30 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1293, Kommission zum Studium der Probleme der Internationale Bri-gaden (Beschluss des EKKI am 26. VIII. 1939), fol. 105–107.

31 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1292, Protokol zasedanija IKKI ot 1 sentjabrja 1939 g., fol. 8.

32 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1292, fol. 13. Protokol No. 483/ B, zas. sekretariátu IKKI 2. září 1939.

s Dimitrovem, dále byli jejími členy Otto Ville Kuusinen a Dmitrij Zacharovič Manuilský. Ještě i v tomto usnesení podporovala Kominternu nadále protifašistickou linii VII. kongresu z roku 1935 a jasně rozlišovala mezi „mírumilovnými buržoazními demokraciemi“ a „válečnickými fašistickými režimy“. Britský historik Mc Dermott odtud vyvozuje, že v rozhodujících chvílích zřejmě nebyli Dimitrov s Manuilským v přímém styku se Stalinem, resp. že „sami sovětské vůdci byli příliš zaneprázdnění horečnými politickými manévry a s teoretickými detaily si hlavu nelámali.“³³

Postoje sovětských historiků, kteří původně bezvýhradně hájili politický výklad postupu Stalinova vedení VKS(b) v období zahájení druhé světové války, se v průběhu desetiletí postupně měnily. V období perestrojky sovětské historici již uznávali, že „v podstatě se uznávalo, že polský národ brání v této válce svoji nezávislost“.³⁴ Terminologie o charakteru zahájení druhé světové války, jako imperialistické tak byla v tichosti opuštěna.

Podle direktiv Stalina

V této situaci vstoupil do hry Stalin. Několik dní po útoku Německa na Polsko, 5. září sdělil Dimitrov Ždanovovi, že vzhledem k výrazně změněné situaci se EKI potýká s „mimořádnými obtížemi“ při vypracovávání úkolů komunistických stran. Proto Dimitrov jménem vedení EKI požádal Stalina o rozhovor. Rozhovor proběhl 7. září za přítomnosti lidového komisaře zahraničí Molotova a Ždanova. Zápis o této diskusi si pořídil Dimitrov ve svém deníku.³⁵ Jednalo se spíše o exposé Stalina, který shrnul své názory na současný stav světové politiky ze svého pohledu. Podle Dimitrova shrnul Stalin bezprostřední vývoj ve světě, zahájení nové světové války, takto: „Válka probíhá mezi dvěma skupinami kapitalistických stran (bohatých a chudých ve smyslu kolonií, surovin apod.) o přerozdělení světa, o světovládu! Nejsme proti tomu, aby se pěkně navzájem popraly a jedna druhou oslabil.“ [...] Můžeme manévrovat, popichujíc jednu stranu proti druhé, aby se více poškodily [...] Postavit se na včerejší pozice (jediná lidová fronta, jednota národa) – znamená posouvat se na pozice buržoasie. [...] Dávali jsme přednost dohodě s tzv. demokratickými zeměmi, a proto jsme (s nimi) vedli rozhovory. Ale Angličané a Francouzi z nás chtěli mít zemědělské dělníky a za nic neplatit. [...] Dělnické třídy je potřeba říci, že bojují páni kapitalistických zemí za své imperialistické zájmy.“³⁶ Stalin tedy soudě podle Dimitrova

33 Mc Dermott, Kevin – Agnew, Jeremy: Kominternu, s. 199.

34 Komintern i sovětsko-germanskij dogovor o nenapadení. In: Izvestija CK KPSS, č. 12, 1989, s. 206.

35 The Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949. Introduced and edited by Ivo Banac. New Haven & London 2003, s. 117.

36 Politburo CK RKP(b) – VKP(b) i Komintern, Moskva 1919–1943 Dokumenty. Moskva 2004,

záznamu v deníku definoval probíhající válku jako boj mezi dvěma skupinami kapitalistických států o přerozdělení světa, se kterou socialistický SSSR nemá nic společného.

Na druhý den, 8. září 1939, EKI přijala poměrně stručnou direktivu určenou všem sekcím, komunistickým stranám k otázce právě zahájené války, která v podstatě vycházela ze Stalinových poznámek a doporučení.³⁷ Direktiva EKI, poslaná jménem sekretariátu k právě zahájené světové válce, byla vysílána radiogramy 8. září jednotlivým komunistickým stranám současně. „Současná válka je válka imperialistická, nespravedlivá, na níž má stejnou vinu buržoasie všech válčících států.

V žádné zemi nesmí dělnická třída a tím méně komunistická strana tuto válku podporovat. Buržoasie nevede válku proti fašismu jak to tvrdí Chamberlain a vůdci sociální demokracie. Je to válka dvou skupin kapitalistických zemí o světovládu. Mezinárodní dělnická třída nemůže v žádném případě hájit fašistické Polsko, které odmítlo pomoc Sovětského svazu a které potlačuje jiné národnosti.

Komunistické strany bojovaly proti stoupencům Mnichova, protože chtěly vytvořit skutečnou antifašistickou frontu za účasti Sovětského svazu, avšak buržoasie anglická a francouzská odmrštily Sovětský svaz, aby mohly vést loupežnou válku“³⁸

Kritika sociální demokracie byla v direktivě ještě jednou opakována: „[...] Komunistické strany musí všude přejít k rozhodující ofenzivě proti zrádcové politice sociální demokracie.“³⁹

Sociální demokracii, II. internacionále se tedy dostalo dalšího odsouzení. Stalin nebyl člověkem, který by podporoval nové uspořádání nějaké konference tří internacionál s tématem nastávající války, která by mohla připomínat dřívější jednání. Byly zcela zapomenuty snahy o spolupráci mezinárodních dělnických organizací, jak tomu bylo v roce 1922, v Berlíně. Sešli se zde představitelé II. Internacionály, Kominterny a „dvou a půlté“ internacionály (vídeňské), přesto výsledek ani tehdy nebyl pozitivní ve smyslu byt' jen větší komunikace uvedených organizací, natož spolupráce. Stalinova slova se stala základem tzv. „krátkých tezí“, které vydal sekretariát EKI pro komunistické strany 9. září a které se staly novou základní linií Kominterny. Z textu mezitím zmizel termín „fašistický“. Došlo k fundamentální revizi antifašistické strategie, kterou Kominternu uplatňovala od VII. kongresu v roce 1935 a změně kursu její politiky. Důležitý byl závěr direktivy

dok. 495, s. 779–781.

37 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1292, fol. 47–48.

38 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1292, fol. 47–48. Český překlad dle: Depeše mezi Prahou a Moskvou 1939–1941. Příspěvky k dějinám KSC 3, 1967, s. 390. Dokument A 14.

39 Tamtéž.

EKI, který negativně odrážel jakékoliv kritiky: „komunistické strany, zvláště KS Francie, Anglie, Belgie a Spojených států amerických, které vystupovaly v rozporu s tímto stanoviskem, musí ihned korigovat svou politickou linii“.⁴⁰

Situace dále rychle eskalovala, německý Wehrmacht pronikal rychle do hloubi polského státu. Vbrzku se projeví praktické důsledky dosud tajného protokolu o rozdělení sfér vlivu mezi Německem a Sovětským svazem. Po vpádu Rudé armády 17. září do Polska krvavějšího pod útoky Wehrmachtu byly mezi 17. až 28. zářím plně realizovány dodatky z tajného dodatku k paktu, v nichž se hovořilo o sovětské a německé sféře vlivu. 28. září 1939 SSSR a Německo podepsaly novou smlouvu, tentokrát již skutečnou mírovou smlouvu, která šla hluboko za meze paktu o neútočení. Komunisté tak měli na vybranou hájit politiku internacionalismus, tj. bojovat za obranu prvního socialistického státu na světě nebo přejít na vlastenecké pozice. Znovu se tak opakovalo dilema, byť v jiné podobě z roku 1914, kdy se strany II. internacionály v drtivé většině postavily za sociální patriotismus. Britský marxistický historik Eric Hobsbawm později zhodnotil postoje britské a francouzské komunistické strany: „Je něco heroického na jednání britské a francouzské komunistické strany v září 1939. Nacionalismus, politická kalkulace, dokonce společné cítění je vedly k jedné cestě, nicméně spontánně daly přednost mezinárodnímu hnutí. Učinily tak, tragicky a absurdně chybily.“⁴¹

15. září 1939 projednalo EKI návrh direktivy k vztahu komunistických stran k národním jednotkám, které se budou formovat v zemích neokupovaných německými vojsky. Gottwald byl pověřen dokument připravit,⁴² s tím, že jej Dimitrov zrediguje. Argumentovalo se zde, že „že současná válka je imperialistickou válkou, která nemůže být podporována dělnickou třídou žádné kapitalistické země [...]. Východiskem byla tedy teze direktivy EKI z 8. září. O měsíc později, ve dnech 19. – 20. října proběhlo zasedání prezidia EKI, které posuzovalo otázku, tentokrát podstatně důkladněji. Zasedání prezidia EKI se zúčastnilo 74 osob, včetně Georgi Dimitrova, Klementa Gottwalda, Waltera Ulbrichta, Bohumíra Šmerala a dalších čelných představitelů, aby projednalo otázku pozic a taktiky komunistických stran v podmínkách imperialistické války. Přijalo usnesení „O pozici a taktice komunistických stran v podmínkách imperialistické války.“ V usnesení byla zdůrazněna nutnost: „poskytnutí systematické pomoci komunistickým stranám v nápravě

40 Tamtéž.

41 Hobsbawm, Eric J.: *Revolutionaries*. London 1977, s. 5–6. V originále: „There is some heroic about the British and French CPs in September 1939. Nationalism, political calculation, even common sense, pulled one way, yet they unhesitatingly chose to put their interest of the the international movement first. As it happens, they were tragically and absurdly wrong“.

42 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1292, Protokol /A/ No 488 zasedanija sekretariata IKKI ot 15. IX. 1939 g., fol. 2.

chyb, jichž se dopustily a nastolení správné pozice a taktiky komunistických stran v podmínkách války navrhnout sekretářům EKI [...] přestavět a aktivizovat svoji operativní práci“.⁴³ Dimitrov z pověření EKI ještě před zasedáním 19.–20. října sepsal článek „Válka a dělnická třída“, jehož publikace měla pomoci propagandě a odůvodnění nové linie. 17. října stať předložil Stalinovi, s prosbou o poznámky. 25. října Stalin za přítomnosti Andreje Ždanova sdělil Dimitrovovi své připomínky. Dimitrov stať dopracoval, Ždanov ji znovu kriticky posoudil, Dimitrov přepracoval, Ždanov znovu zkritizoval, načež byla konečně stať publikována.⁴⁴

Vznik a konec Komunistické internacionály. Souvislosti

Abychom lépe pochopili možnosti mohutného politicko-mocenského komplexu, který Kominternu představovala v roce 1943, kdy její činnost byla oficiálně zastavena, je nutno stručně připomenout, co představovala. Aparát EKI a další spolupracovníci tehdy představoval těleso s více nežli 1200 pracovníky, které bylo uvnitř bohatě strukturované, disponovalo moderní komunikační technikou, s jejíž pomocí mohlo komunikovat se všemi komunistickými stranami v celém světě. Zajišťovalo rozhlasové vysílání v řadě jazyků, pracoval pro něj početný tým překladatelů. Díky rozsáhlým kontaktům bylo informováno o vývoji ve světě, práci komunistických stran, pravidelně ji vyhodnocovalo.⁴⁵

Aktivita Kominterny na jaře 1943 snad nepřekvapivě, nesignalizovala brzké rozpuštění, alespoň z vnějšího pohledu, byť v literatuře najdeme různé odstíněné Stalinovy poznámky k další existenci centra komunistického hnutí. Stručně řečeno na ukončení činnosti této instituce měl největší zájem právě Stalin, který vycházel z tehdejší mezinárodní situace a potřeby udržet dosaženou úroveň spolupráce se západními spojenci.⁴⁶ Je pozoruhodné, že ani dnes není tato otázka beze zbytku detailně vyřešena, byť jí byla v historiografii věnována nemalá pozornost. Výborným informativním a orientačním pramenem je pochopitelně deník Georgi Dimitrova.⁴⁷

43 RGASPI, f. 495, op. 2, d. 274, fol. 1. Protokol No 32 /A/ zasedanja Prezidiuma IKKI ot 19. i 20. oktjabrja 1939 g.

44 Dimitrov, Georgi: *Vojna i rabočij klass. Kommunističeskij Internacional*, č. 8–9, 1939.

45 Podrobně: Adibekov, G. M. – Šachnazarova E. N. – Širniya, K. K.: *Organizacionnaja struktura Kominterny 1919–1943*. Moskva 1997, zejména s. 219–240.

46 Tuto tezi potvrzuje bývalý dlouholetý pracovník ústředního stranického archivu (Centralnyj partijnij archiv KPSS, zkratka CPA, v současnosti RGASPI) F. I. Firsov: „iniciátorem zrušení Kominterny byl Stalin“. In: Firsov, Fridrich I.: *Partija i Komintern*. In: *Kommunist* 7, 1991, s. 96–97.

47 Historigraficky užitečná je kapitola, s popisem rozpuštění Kominterny v knize britských autorů: McDermott, K. – Agnew, J.: *Kominterny*, s. 210–217; v originále: tíž: *The Comintern. A History of International Communism from Lenin to Stalin*. London 1996.

Myšlenka o zrušení Kominterny ovšem nebyla nijak novou. Podstatou tohoto kroku mělo být udržení spojení Moskvy s komunistickými stranami, ale v jiné formě. V Dimitrovovu deníku najdeme záznam k 20. dubnu 1941, kdy na obvyklé „večerince“ vůdce s jeho nejbližšími, Stalin najednou poznamenal, že „by bylo potřeba komunistické strany učinit zcela samostatnými, a ne sekcemi Komunistické internacionály“.⁴⁸ K tomu dále poznamenal, že komunistické strany musí více sblížit s lidem, soustředit se na své zvláštní úkoly, zatímco jejich existence jako sekcí Kominterny považoval za překážku. Zřejmě měl tehdy na mysli, že se jednalo o překážku zahraničně politické aktivitě SSSR, možná i kvůli udržení jeho přátelských vztahů s hitlerovským Německem.⁴⁹

Bezprostředním impulsem k zahájení procesu zrušení Kominterny byla schůzka 8. května 1943. Lidový komisař zahraničí Vjačeslav Michajlovič Molotov si na ten den pozval generálního tajemníka výkonného výboru, tj. exekutivy Komunistické internacionály (EKI) Georgi Dimitrova a tajemníka EKI Dmitrije Zacharoviče Manuilského. Tématem jednání byl návrh zrušení Kominterny.⁵⁰ Podle záznamu v Dimitrovovu deníku důvodem bylo, že „Kominternu jako řídicí centrum komunistických stran v současných podmínkách brání nezávislému rozvoji komunistických stran a dosažení jejich dílčích cílů.“⁵¹ V příštích dnech Dimitrov s Manuilským zpracovali návrh rezoluce prezidia EKI o rozpuštění Kominterny na základě podkladů, na jejichž formulaci se mj. podílel kandidát prezidia EKI, Jan Šverma. O tři dny později, 11. května, opět podle záznamu ve zmíněném deníku, byl návrh zaslán k posouzení Stalinovi. Večer 11. května se Dimitrov a Manuilskij v přítomnosti Molotova sešli se Stalinem. Ten s předloženým návrhem souhlasil. Těsně před uzavřením zasedání Prezidia EKI 13. května Dimitrov obdržel Stalinovy poznámky, resp. instrukce ke způsobu přijetí navrhované rezoluce. Zasedání prezidia EKI návrh rezoluce schválilo. 17. května proběhlo druhé zasedání prezidia EKI, které přijalo drobné změny v návrhu rezoluce. Text byl následně opět poslán Stalinovi.⁵² 21. května 1943 v průběhu zasedání Politbyra bylo projednáno usnesení Prezidia EKI o rozpuštění Kominterny.⁵³ V debatě k do-

48 The Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949, s. 155.

49 Firsov, F.: *Sekretnyje kody Kominternu. Istorija Kominternu 1919–1943.* Moskva 2007, s. 479.

50 K rozpuštění Kominterny můžeme o archivní prameny opřený výzkum nejlépe najít ve společné studii pracovníků Ústavu všeobecných dějin RAV, N. S. Lebedevov a M. M. Narinského, viz: Lebedeva, N. S. – Narinskij, M. M.: *Rospusk Kominternu.* In: *Vtoraja mirovaja vojna: Aktualnyje problěmy,* red. Oleg A. Ržeševskij. Moskva 1995, s. 72–85.

51 The Diary of Georgi Dimitrov, s. 270.

52 RGASPI, f. 495, o. 18, d. 1430, fol. 89–97.

53 RGASPI, f. 17, o. 162, d. 37 (osobaja papka), Zasedanija PB ot 16 marta–20 ijunja 1943 g. Protokol PB CK VKS(b) No 40, punkt 237, Vopros IKKI.

kumentu Stalin ne příliš logicky uvedl: „Zkušenost ukázala, že není možné mít mezinárodní řídicí centrum pro všechny strany. Ukázalo se to za života Marxe, za Lenina a dnes. Zvláště pak dnes, v podmínkách války, kdy komunistické strany v Německu, Itálii a dalších zemích mají za úkol svrhnout své vlády provádět takovou defetistickou politiku, zatímco komunistické strany SSSR, Anglie, Ameriky a další mají naopak za úkol všemožně podporovat své vlády pro co nejrychlejší rozbití nepřítel. Přecenili jsme své naše síly, kde jsme zakládali K. I. a mysleli jsme, že můžeme vést hnutí ve všech zemích. Bylo to naše chyba. Další existence KI – bude diskreditovat myšlenky idejí Internacionály, což nechceme.“⁵⁴ Návrh rezoluce byl Politbyrem posléze jednomyslně přijat, jak jinak.

Neznamenalo to však, že by bylo definitivně rozhodnuto. Dimitrov dodržel pravidla jednání v Kominterně a rozeslal všem jejím sekcím zašifrovaný telegram s textem návrhu usnesení a žádostí o vyjádření se. Stalin, který sám nejdříve radil klidně několik dní vyčkat, byl však již netrpělivý. Důvodem zřejmě bylo setkání prezidenta Franklina Delano Roosevelta a britského ministerského předsedy Winstona Churchilla ve Washingtonu, které právě v těchto dnech probíhalo. Pro Stalina bylo nesmírně důležité otevření druhé, západní fronty. Kromě toho byl v květnu 1943 v Moskvě zahájen sjezd slovanských národů, což jeho představám pro nejbližší vývoj ve východní Evropě nutně konvenovalo. 2. června Stalin volal znepokojeně (ignoroval způsob postupu jednání EKI) Dimitrovovi: „musíme čekat na zprávy ode všech stran a (teprve) pak publikovat rezoluci?“⁵⁵ Generální tajemník KI se nenechal zneklidnit a odpověděl, že vzhledem k tomu, že některé strany stanovily termíny svých konferencí na 7. nebo 8. června, je nutno ještě několik dní počkat. Mezitím telegraficky poslal doplňující otázky řadě komunistických stran. Klíčová otázka zněla „Jaký vliv měl návrh rozpustit (KI) na stranické masy a okruh sympatizujících?“⁵⁶ 8. června se naposledy sešlo prezidium EKI a vzalo na vědomí, že všechny sekce (tj. všechny sekce, které byly schopny se vyjádřit. Nejednalo se však o většinu nýbrž 31 z 65 sekcí, v literatuře jsou uváděny různé počty sekcí KI – ev), jednomyslně souhlasily s návrhem rozpustit Kominternu.⁵⁷ 9. června vyhlásilo prezidium EKI ukončení činnosti jejich vedoucích orgánů k 10. červnu 1943.⁵⁸ Neznamenalo to po-

54 The Diary of Georgi Dimitrov, s. 271.

55 Tamtéž, s. 277.

56 Tamtéž, s. 278.

57 The Communist International 1919–1943. Documents. Selected and entitled by Jane Degras, vol. III 1929–1943. London 1971, Dok. Statement of the Presidium of the ECCI on the Dissolution of the Communist Internacional, 8 June 1943, s. 480–481.

58 V ten den byla publikována zpráva o rozpuštění Kominterny v Pravdě. V literatuře informativně: Lebedeva, N. S. – Narinskij, M. M.: Rospusk Kominterna, s. 72–85; nejpodrobnější rozbor k rozpuštění Kominterny in: Broueé, Pierre: Histoire de l'Internationale communiste 1919–1943. Paris 1997; Marjina, Valentina Vladimirovna: Likvidacija ili modifikacija? (Komintern 1939–1943 g. g.).

chopitelně, že by přestala fungovat rozsáhlá síť světové komunistické organizace. Naopak, fungovala dále. Smysl Stalinova rozhodnutí byl, že koncepce Kominterny, i jako instituce v tomto období války a představě situace po válce vůbec nezapadala do sovětských strategických plánů. Technika komunikace a technologie politické analýzy z dob pokračovala nadále. Přicházela hlášení od jednotlivých komunistických stran, nyní již na adresu oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b), které vedl od prosince 1943 Dimitrov. V porovnání s jeho funkcí v čele EKI však byly podstatně nižší jeho kompetence a pravomoci.

Klíčovou otázkou nyní bylo co dále s početným aparátem, jehož části se podílely na řízení tajných operací, řízení odboje, intenzivně se spolupracovalo s jednotlivými druhy sovětské rozvědky. Vše toto bylo pro bojující sovětských stát nesmírně cenné. Proto také v literatuře se můžeme dočíst závěrů, že Kominternu vlastně zrušena nebyla.⁵⁹ Další práce, formy a metody pokračování činnosti početného aparátu bývalého EKI projednávali Dimitrov se Stalinem, Molotovem, Lavrentijem Pavlovičem Berijou, Georgijem Maxmilianovičem Malenkovem, Anastasem Mikojanem a Alexandrem Sergejevičem Ščerbakovem 12. června 1943.⁶⁰ Instituce ještě i tak ze setrvačnosti přetrvávala v mírně pozměněné podobě v podstatě až do konce roku 1945. Ústřední aparát výkonného výboru (exekutivy) byl zrušen, obdobně předsednictvo a sekretariát, přesto však pracovaly dále. Nyní již byly podřízeny Oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b), které bylo vytvořeno téměř souběžně se zrušením Kominterny. O vzniku nového útvaru s názvem Oddělení mezinárodních informací (Otdel meždunarodnoj informacii, zkr. OMI) bylo rozhodnuto na poradě u Stalina 12. června 1943, jak si poznamenal Dimitrov do svého deníku. Den poté, bylo zřízení nového oddělení schváleno usnesením politbyra ÚV VKS (b). Vedoucím oddělení se stal kandidát politbyra a tajemník ÚV VKS (b) Alexandr Ščerbakov, jeho zástupci byli jmenováni Dimitrov a Manuilskij. Ještě do konce roku, 27. prosince byl však Dimitrov jmenován vedoucím celého oddělení na základě usnesení Politbyra.⁶¹ Zrušení Kominterny bylo v oficiálním usnesení prezidia odůvodněno tím, že řízení komunistických stran neodpovídá úkolům stran v odlišných podmínkách jednotlivých zemí. Gibianskij v podrobné studii hovoří jednoznačně o tom, že: „ve skutečnosti šlo o Stalinovu snahu odstranit nespokojenost západních spojenců s existencí Kominterny.“⁶²

Slavjanovedenje 5, 1994.

59 Srv.: Borkenau, Franz: *European Communism*. London 1953, s. 244–245.

60 Lebedeva, N. S. – Narinskij, M. M.: *Rospusk Kominterny*, s. 84.

61 RGASPI, f. 17, o. 162, d. 36 (Osobaja papka) Protokol PB CK VKS(b) No 40 ot 20 marta 1943 10 ijunja 1943, punkt 237. Ot 13. VI. Vopros t. Molotova.

62 Gibianskij, L. A.: *Vostočnaja Evropa i formirovanije sovětskogo bloka*. In: *Totalitarizm. Istoričeskij opyt Vostočnoj Evropy*. „Demokratičeskoje intermecco“ s kommunističeskim finalom.

Jak bylo uvedeno výše, rozhodnutí o zrušení Kominterny neznamenal v žádném případě, že by se vztahy VKS(b) s bývalými sekcemi Kominterny přerušily. Symbolickým výrazem byla i pasáž z textu šifrovaného telegramu potvrzujícího zrušení Kominterny z 10. června 1943, v němž se mj. uvádělo: „Prosíme posílat i nadále informace stejným způsobem, jako dosud.“⁶³

V této souvislosti můžeme připomenout realitě zjevně odpovídající hodnocení z pera G. M. Adibekova, že: „události, ke kterým došlo v Moskvě v květnu – červnu 1943, můžeme považovat za jednu z největších Stalinových mystifikací.“⁶⁴ Vzhledem k tomu, že uvedený ruský archivář strávil v Ústředním stranickém archivu (Centralnyj partijnyj archiv, CPA, Moskva) celou svoji pracovní kariéru archiváře pracujícího s dokumenty Kominterny, tak jako jeho kolega Fridrich I. Firsov, můžeme mu důvěřovat.

Do organizačního aparátu ÚV VKS (b) tak přešly stovky pracovníků původního aparátu centrály světového komunistického hnutí. Dimitrov svoji novou funkci vykonával až do prosince 1945, kdy se přesunul do Bulharska. OMI bylo ještě v prosinci 1945 přejmenováno na oddělení zahraniční politiky (Otdel vnešnej politiky, OVP).

Zde byly také vyhodnocovány též zprávy od osob, které přijížděly z Československa. Zprávy Politické správy Střední skupiny sovětských vojsk (Politupravlenija Centralnoj Gruppy sovětskich vojsk) byly zpracovávány na Hlavní politické správě Dělnicko-rolnické Rudé armády (Politupravlenije Raboče-krestjanskoj krasnoj armii, dále RKKKA). Část OVP se oddělila a byl tak utvořen Ústav světové ekonomiky (Institut mirovoj ekonomiki, IME) v čele se známým ekonomem, akademikem Eugenem Vargou, který od roku 1927 vypracovával se svým týmem analýzy světového hospodářského vývoje pro Kominternu.⁶⁵ Analýzy, hodnocení apod. byly nyní zpracovávány ve stranických výzkumných ústavech číslo 99, 100, 101, 205. Ústav č. 99 se zabýval propagandistickou a kádrovou prací mezi válečnými zajatci, ústav č. 100 (bývalé odd. pro zvláštní spojení Kominterny) nadále zajišťoval spojení s komunistickými stranami. Ředitelem ústavu č. 205 se stal Bedřich Geminder. Byl jím až do července 1946, kdy se stal vedoucím mezinárodního odd. ÚV KSČ.

Moskva 2002, s. 31. Podobně týž: Nekotoryje neizučennyje problemy istorii Kominterny. In: Komintern: opyt, tradicii, úroku, red. F. I. Firsov. Moskva 1989, s. 62–163.

63 RGASPI, f. 495, op. 184, d. 15, fol. 24, ischodjaščij v Kitaj, šifrovka ot 10. ijunja 1943. Srv. Dimitrov & Stalin 1934–1943. Letters from the Soviet Archives. Edited by Alexander Dallin and F. I. Firsov. New Haven and London 2000, s. 254–255.

64 Adibekov, G. M.: Komintern posle formalnogo rospuska (1943–1944). In: Voprosy istorii 8, 1997, s. 28–41, zde s. 30.

65 Eugen Varga převzal v roce 1929 řízení Institutu světového hospodářství a světové politiky, který vedl až do roku 1947. Blíže viz: Kolenovská, Daniela: Sovětská vědecká interpretace Západu 1917–1947. In: Pražské sociálně vědní studie, Teritoriální rada TER–016. Praha 2006.

Ústav č. 205, sestával z členů bývalé redakce zahraničního rozhlasového vysílání Kominterny, nadále zajišťoval spojení s komunistickými stranami pomocí systému tajných radiovysílaček a nelegálních kurýrů.⁶⁶

Zvláštní součástí struktury podřízené Oddělení mezinárodních informací (OMI) ÚV VKS (b), byla zahraniční byra deseti komunistických stran (německé, španělské, rakouské, francouzské, československé, italské, bulharské, maďarské, rumunské a finské), která byla založena krátce po vypuknutí světové války v Moskvě, jako zastoupení komunistických stran z evropských zemí, které byly okupovány Německem a jeho spojenci. V řadě případů, např. u komunistických stran Rumunska a Polska, byla moskevská zahraniční byra založena pouhým rozhodnutím ÚV VKS (b), bez účasti vedení těchto politických stran, která působila v ilegalitě ve svých zemích.⁶⁷ OMI předávalo směrnice a direktivy k aktuální politice. S prováděcími pokyny, tak jak byly připraveny a schváleny vedením VKS (b) byly odesílány činitelům komunistické emigrace v Moskvě a přímo orgánům komunistických stran v ilegalitě v Evropě. Tento hierarchický způsob předávání pokynů, způsob utváření vztahů VKS (b), resp. sovětské vlády, se stal jedním z podstatných základ budování sovětského bloku.⁶⁸ Technologie komunikace sice podstatně nelišila (daleko intenzivnější bylo využití nových komunikačních prostředků, zejména radiovysílaček), přesto v novém období již OMI a jeho prostřednictvím Politbyro po osvobození nejednalo jen s představiteli komunistických stran, které se ve 30. letech nacházely v hluboké ilegalitě, s výjimkou KSČ, nýbrž jednalo již s komunisty, kteří se stali vládními představiteli a docházelo tak k dualizaci vztahů, což si někteří komunisté přes všechnu svoji ochotu vycházet Moskvě vstříc, uvědomovali. OMI „prostřednictvím radiotelegrafické sítě se oddělení systematicky dotazovalo komunistických stran na jejich činnost, další plány, situaci v jejich zemích, odtud dostával příslušné odpovědi, zasílal jim různé pokyny, které považovalo sovětské vedení v ten okamžik za nezbytné.“⁶⁹

Badatelským problémem ovšem zůstává, že na rozdíl od 30. let, kdy je možno sledovat postup vedení Kominterny vůči jejím sekcím prostřednictvím analýzy

66 Podrobně Adibekov, G. M.: *Kominform i poslevojnennaja Evropa 1947–1956*. Moskva 1994. K širším souvislostem: Smetana, Vít: *Ani vojna, ani mír. Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha 2016, s. 292–303. Nesrovnává však podrobněji postup, resp. metodiku komunikace Kominterny z 20. – 30. let s postupy v novém období po jejím rozpuštění.

67 RGASPI, f. 495, opis 74, delo 460, fol. 2–5.

68 Fondy tohoto oddělení dosud nejsou plně přístupné, nebylo možno provést potřebný výzkum. Uloženy jsou v RGASPI.

69 *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg.*, Tom I: 1944–1948 gg., vyd. T. V. Volokitina, T. V. – Islamov, T. M. – Muraško G. P. (red.) – Noskova, A. F. – Rogovaja, L. A.. Moskva – Novosibirsk 1997.

textů direktiv a instrukcí (telegramy jsou dosud nepřístupné), pak v edicích dokumentů vycházejících z ruských archivů a mapujících zmiňovanou komunikaci, až na výjimky nenajdeme prakticky žádnou instrukci. Bohužel tento druh dokumentů, zásadního významu není ani ve fondech OMI prakticky přístupný, o telegramech nemluvě.⁷⁰

Od podzimu 1944, kdy sovětské jednotky překročily hranice Sovětského svazu a postupně osvobozovaly východní Evropu z okupačního jha, se začaly také uskutečňovat plány a koncepce, na kterých celý aparát bývalé Kominterny, nyní OMI, intenzivně spolupodílel. Ruský historik Gibianskij analyzoval v řadě svých prací základní okruhy úkolů komunistických stran v rámci formujícího se sovětského bloku, tehdy nazývaného „lidově demokratické země“, jež se tehdy v rámci tvořícího sovětského bloku řešily, resp., jejichž plnění bylo vyžadováno z centrály směrem do vedení komunistických stran těchto zemí. Celý velký blok témat shrnul do tří okruhů:

„Jako v případě Polska, zajistit komunistickou moc v zemích východní Evropy, a realizaci takové vnitropolitické linie komunistickými stranami, která odpovídala zájmům Kremlu.

[...] prosazovat, aby „lidové demokracie“ zaujaly takový zahraničně politický kurz, který odpovídal sovětským plánům, především ve vztazích se západními mocnostmi (mj. politika týkající se polské a jugoslávské armády v protihitlerovské koalici)

Úkol přísné regulace vztahů mezi východoevropskými zeměmi bloku, pro všechny byla závazná sovětská arbitráž při vzniku vzájemných nároků a sporných otázek. Jako příklad lze uvést posouzení vztahů mezi Jugoslávií a Bulharskem (plány na vytvoření federace jižních Slovanů) a současně jugoslávských územních nároků vůči všem sousedním zemím, včetně těch, které se ocitly v sovětské sféře, Bulharsku, Rumunsku a Maďarsku.⁷¹

Kontakty VKS(b) s komunistickými stranami. Fungoval model s kořeny strategie lidových front z dob Kominterny?

Když přehlédneme hlavní nástroje vlivu/ nátlaku SSSR na zemi střední a jihovýchodní Evropy krátce po druhé světové válce počínaje možnostmi danými osvobozením daných území, resp. následným pobytém sovětských vojsk na úze-

70 Srv.: Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg., Tom I, dokumenty č. 135, 136, 139, 140, 142, 162.

71 Archiv vnějšej politiky, Moskva, f 06, opis 7, papka 73, delo 872, fol. 16–22. RGASPI, fond. 495, opis 74, delo 599, fol. 86–90. Gibianskij, který vychází z uvedených záznamů, toto shrnutí ve svých pracích postupně precizuje. Zde uvádíme jeho nejnovější práci k tomuto tématu: Gibianskij, L. A.: Vostočnaja Evropa i formirovanije sovětskogo bloka, s. 23–24.

mí zmíněných zemí, zahraničně-politickým vlivem SSSR, pak se v míře zřejmě nejvyšší jedná o reálné možnosti ovlivnit vnitropolitický vývoje prostřednictvím vztahů VKS(b) s komunistickými stranami, které byly sekcemi Komunistické Internacionály. Tak jako v dobách Kominterny ve 30. letech i po jejím zrušení, komunikace centra se sekcemi nadále probíhala původními technikami z dob Kominterny, tedy hodnocení působení jednotlivých komunistických stran, účinnosti jejich politické práce, programů, podílu na prosazení a realizaci programů obnovy. Z centra následovaly instrukce, direktivy, apod. Za války bylo pochopitelně složité zajistit vysílání osob, materiálů a jejich návrat do centra. Proto nejdůležitějším komunikačním nástrojem bylo radiospojení. Vedení SSSR mohlo vycházet z předválečné linie duální zahraniční politiky. Obsáhlá pravidelná hodnocení, analýzy vycházející jak ze zpráv z okupovaných území, zpráv o činnosti vlád těchto zemí v emigraci, byla posuzována z pohledu strategické linie zahraniční politiky Sovětského svazu. Na těchto analýzách se podílely desítky pracovníků institucí bývalé Komunistické internacionály, s letitými zkušenostmi. Odtud byly vydávány instrukce a direktivy, které si v zásadních otázkách vždy vyžadovaly souhlas vedení, kde měl hlavní slovo i nadále Stalin. V rámci Evropy byla pochopitelně prioritní pozornost věnována východní Evropě. Bylo tomu tak přirozeně i ve vztahu ke KSČ. Současně se využívaly a propracovávaly další, nové způsoby analýzy a zejména následující hodnocení, prověřování situace, doporučení, resp. i direktivy, opět známé z dob Kominterny.

V nové situaci byly pro obě strany klíčovými a spojujícími dva faktory. Prvním byla jednota sociálně-politických cílů sovětského režimu a komunistických stran, jež se ujaly moci v zemích východní Evropy, společné základní představy o cestách a prostředcích k dosažení těchto cílů, jimiž byly „výstavba socialismu v každé zemi“, „boj proti imperialismu“ a rozšíření „sféry socialismu na celém světě.“ Druhým faktorem bylo organizační spojení komunistických stran se Sovětským svazem jako světovým komunistickým centrem, jež vzniklo ještě v době Kominterny. Toto spojení vycházející z doktrinářských politických základů komunistického hnutí, zesílilo zejména v závěrečném období druhé světové války v důsledku mimořádné úlohy, kterou Sovětský svaz hrál při ustavení a podpoře vládnoucího postavení těchto stran.⁷² V této mohutné politicko-mocenské konstrukci a síti, kromě zpravodajských a diplomatických služeb hrála pochopitelně podstatnou roli síť, již nadále tvořily vztahy s komunistickými stranami, tedy spojení s úrovní oficiálně zaniklé Kominterny.

K bližšímu pochopení realizace ovlivňování a způsobu komunikace moskevského centra a států středovýchodní Evropy ještě před dojráním procesu jejich

72 Gibianskij, Leonid Janovič: Moskva a východní Evropa. Některé aspekty vzniku sovětského bloku. Soudobé dějiny 4, 1997, č. 1, s. 26–41, zde s. 27.

sovětizace směrem k satelizaci pomůže model komunikace, popsany autorem předešlé teze, dalším významným ruským balkanistou Leonidem Janovičem Gibianským, též pracovníkem Institutu slavjanověděnijs RAV. Gibianský, zřejmě jeden z největších ruských znalců fondů Archivu vnějšněj politiky (co do středovýchodněj Evropy), který badatelsky stojí samostatně mimo tým Galiny Pavlovny Muraško, pracuje s koncepcí „paprskovitěho (radiálního) systému,“ vlastně asymetrickěho modelu komunikace, který měl své centrum v Moskvě. V přechodněm období země uvedeneho regionu navazovaly a rozvíjely styky se sousedy převážně na bilaterální základě. Tato spojení měla však především lokální charakter, vytváření větších subregionálních svazků bylo Moskvou vždy nahlíženo velice ostražitě. I přesto, že je žádné centrum nespojovalo. Jednalo se především o diskuse kolem „podunajské federace“, přesněji řečeno záměru spolupráce Jugoslávie, Bulharska a Albánie, kde ne nepodstatnou roli sehrál muž Kominterny G. Dimitrov.⁷³ Společné centrum drželo pod kontrolou i koordinaci. Ze států tohoto paprskovitěho modelu tajně komunikace, měla v přechodněm období tajně radiotelegrafické spojení s komunistickými vedeními ve východoevropských zemích pouze Moskva, zatímco navzájem je tyto země neměly.⁷⁴ Signifikantní pro způsoby komunikace bylo, že pokud vůdci komunistických stran se potřebovali rychle spojit se svými partnery, museli navazovat vzájemně spojení přes Moskvu, což pochopitelně znamenalo, že Moskva byla o všem plně informována.

73 Cit. dle: Gibianskij. L. J.: Problemy meždunarodno-političeskogo strukturirovanija Vostočnoj Evropy v period formirovanija sovetckogo bloka v 1940- je gody. In: Cholodnaja vojna: Novyje podchody, novyje dokumenty, red. M. M. Narinskij. Moskva 1995, s. 100n.

74 Jedinou výjimkou bylo spojení J. Broze-Tita s G. Dimitrovem: Gibianskij, L. J.: Moskva a východněj Evropa, s. 29.

The Founding and the Fall of the Comintern and the Issue of Its Continuity. Selected Issues

International socialist and workers' movement underwent through major changes during the World War I. A historic Second International fell apart in the end. On the other hand, a part of the movement went through a radicalisation process and, after the Bolshevik revolution in Russia, was welcomed as a beacon showing the way of the future development. In this euphoria, in March 1919, the Communist International was established in Moscow as an international headquarters and organisational centre for the global radical left. The membership in this international association was limited by several conditions such as unreserved support to the Soviet state and its defence. The Comintern, from its very foundation, was conceived as an instrument of the Soviet Russian foreign policy. During the first decade of existence, the atmosphere and possibility of a at least limited discussion to the future course in the organisation faded out and representatives of the critical opinions were excluded from the movement, eliminated if necessary. The process of bolshevisation pushed through by the Russian delegation in the Comintern executive considerably transformed its sections and the organisation itself and opened career possibilities to those politicians who did not question the current course of action as dictated by the EKI and Soviet Communist Party.

In the second decade of its existence, the Comintern represented a robust, organised institution working fully for the Soviet foreign politics. Shortly before the WWII began, in the moment of the complete re-orientation of the Soviet foreign policy, the Comintern stepped out with a campaign aiming at interpretation of this change and explaining the breakout of war as a struggle between two imperialist blocs. The leaders of the communist parties submitted themselves to this change, for their members, it was hard to accept such an interpretation, though. Especially difficult it was for those members active in illegality in countries occupied by Nazi Germany. The situation changed only after the Soviet Union was attacked by Germany and its allies in June 1941. In the further course of war, the Comintern became a burden for Stalin and Soviet leaders. The organisation was abolished, its institutions, in a modified form, continued their work. Experience gathered during two decades of its existence served well at the end of the war, after liberation of occupied territories, to implementation of Soviet policy aiming at creation of a bloc of satellite states. Governments were set up with Communist politicians who went through the Comintern schooling.

The goal of the paper is to synthesize basic development lines as they manifested themselves at the international organisation in question. It is based on broad scope of secondary literature and author's long-time archival research.